

Hvørjum granskar tú í?

Í summar fara vit at seta fokus á gransking í Vikuskiftissosialinum. Komandi seks vikurnar fært tú soleiðis innlit í, hvat klóku heilarnir í landinum sita og arbeiða við. Evnini spennu víða, heilt frá gøtunøvnum til barnsburðartunglyndi, men felags fyrri allar seks granskarar er, at teir hava fingið føroyskar granskingarpengar frá Granskingarráðnum. Góðan lesihug!

MYNDIR: FINNUR JUSTINUSSEN / FOTOSTUDIO

– Størsti trupulleikin við at granska í eini so sjálðsamari sjúku sum Parkinson-sjúkan er, at talið av luttakarum er natúrliga lítið í einum lítlum landi sum Føroyar. Tí kann tað verða ómetaliga torført hagfrøðiliga at staðfesta, um eitt ávíst samband er millum ílegur og umstøður, uttan so at sambandið er sera sjónligt, sigur Maria Skaalum Petersen

Maria greiðir frá, at tað er hugsandi, at innihaldið av skaðiligum evnum, sum føroyingar verða útsettir fyri við at eta grind og spik, sum er so dálkað, ger at sjúkan kemur oftari til sjóndar her enn í okkara grannalondum. Spurningurin er so, hví hon kemur til sjóndar hjá summum fólki og ikki øðrum.

– Her kann hugsast, at tá okkara ílegur eru ymiskar, eru summi serliga viðkvom fyri slíkum ávirkanum, orsakað av okkara ílegusamanseting.

Sjúk av ílegum ella av tilvild?

Parkinson-sjúka er ikki kend fyri at vera ein arvalig sjúka, og metingar siga, at í mesta lagi tíggju prosent av Parkinson-tilburðum koma fyri orsakað av arvaligum eginleikum. Okkara ílegur greiða sjáldan allan spurningin. Tað eru tó fleiri kendar ílegur, sum økja um vandan fyri at fáa Parkinson-sjúku, men hvør sær veita hesar ílegur bert eitt lítið íkast til vandan fyri at fáa sjúkuna. Tí er helst rættari at siga, at hesar ílegur gera fólki viðbreknari fyri sjúkuni. Tað hava kanningarnar hjá Mariu

eisini víst. Blóðroyndirnar frá luttakarunum í verkætlanini fyri kendu Parkinson-ílegurnar vístu, at tað bert var ein sjúklingur, sum var berari av kendarari mutatió. Kortini er tað júst innan genetik, at hon hevur valt at halda fram við síni gransking.

– Størsti trupulleikin við at granska í eini so sjálðsamari sjúku sum Parkinson-sjúkan er, at talið av luttakarum er natúrliga lítið í einum lítlum landi sum Føroyar. Tí kann tað verða ómetaliga torført hagfrøðiliga at staðfesta, um eitt ávíst samband er millum ílegur og umstøður, uttan so at sambandið er sera sjónligt, greiðir hon frá.

Men her hevur Maria verið heppin. Gjøgnum sítt granskingararbeiði er hon nevnliga komin í samband við ein altjóða viðurkendan granskara í Parkinson-sjúku. Professorin Matthew Farrer, frá University of British Columbia í Kanada, granskar í arvaligum ílegum í samband við Parkinson-sjúku, og saman hava tey søkt Granskingargrunnin um stuðul til eina familjukanning. Umsóknin varð játtað, og tey finga eina góða milliún krónur til verkætlanina.

Tann kanningin er júst liðug, og í løtuni verður bíðað eftir úrslitunum av kanningunum.

– Við at gera eina familjukanning royna vit at fáa eina betri fatan av, hví Parkinson-sjúka tykist at koma ofta fyri í summum familjum, og næstan bara sæst sum einstakur tilburður í øðrum familjum. Tankin við at samanbera tilburðir í eini familju, er at finna frávik, sum ikki tykjast tilvildarlig, tá vit eru í familju og tiskil hava so nógvar líkar ílegusamansetingar.

Hendan familjukanningin byggir sostatt á fyrri verkætlanirnar hjá Mariu um Parkinson í Føroyum. Umframt eitt samstarv við kanadiska professaran, fekk Maria eisini eitt samstarv í lag við ein norskan neurolog, Jan Aasly, sum virkar sum kliniskur ráðgevi og sum harumframt gevur atgongd til umfatandi kanningar av Parkinson-sjúku í Noregi.

– Og tað kemur serstakliga væl við hjá okkum, tí flestu føroyingar stava jú úr Noregi. Soleiðis hava vit ein gyltan møguleika til at samanbera úrslit frá okkara kanningum á einum øki, har tað framvegis er langt á mál.

Gransking og meir gransking

Parkinson er ein sjúka, ið verður staðfest á leið tíggju ferðir árliga í Føroyum, og serliga rakar sjúkan eldri fólki. Kortini tykjast fleiri faktorar at vera við til at útløysa hana bæði fyrr og seinni. Parkinson er harafturat ein sjúka, ið ein kann siga ógiliga lítið konkret um, og tí er ringt at siga, hvussu ein skal liva, fyri ikki at rakast av henni. Tú kanst fáa hana orsakað av eini tilvildarligari ílegusamanseting, og tú kanst fáa hana,

tí mamma tín hevur hana. Og um so er, hvussu verður hon útløyst? Kann tað vera av stress ella sorg? Og kanska er tín heili programmeraður við hesum óhepnu ílegunum longu í móðurlívi? Alt hetta fer granskingin hjá Mariu og hennara samstarvsfeløgum vónandi at geva okkum eitt svar uppá. Um tú fært staðfest sjúkuna, kann hon linnast við eftirgjørdum dopamini, men hon kann ikki lekjast. Maria greiðir frá, at ofta koma fólki til lækna, tí tey t.d. hava havt pínu onkunstaðni, eru vordin heldur stív ella eru farin at rista, og sum oftast er tað í tí einu síðuni. So kannar læknin tey við at lurta eftir teirra søgu og við at gera ymiskar kanningar. Tað kunnu vera einfaldar kanningar, so sum at biðja tey ganga eftir eini beinari linju fyri at síggja, um tey brúka báðar síður av kroppinum.

– Parkinson er ikki ein sjúka, tú doyrt av. Tú kanst væl liva við Parkinson, men sjúkugongdin er ymisk frá persón til persón. Hjá summum tekur sjúkan seg skjótt framm og hjá øðrum seint. Tað hevði tí verið ein stór hjálp hjá læknunum at kunnað sagt sjúklingunum, um teirra tilburður er ein av teimum, ið tekur seg skjótt ella seint framm, so ein kann gera sær tær fyrireikingar, ið eru neyðugar. Tí fara vit í holt við at kanna sjálva sjúkugongdina í næstum.

Tí hóast Maria hevur verið partur av hesi umfatandi granskingini av Parkinson í Føroyum hesi seinastu tíggju árin, er nógvið arbeiði eftir at gera. Og tí arbeiðnum ætlar Maria sær at vera ein partur av. Hon hevur tí júst fingið játtað part av neyðugu figgingini til at fara í holt við eina framhaldandi verkætlan um Parkinson í Føroyum, har nýggir sjúklingar verða bodnir við og luttakandi sjúklingar verða kannaðir av nýggjum fyri at vita, hvussu sjúkan hevur ment seg, síðan teir vórðu kannaðir seinast. Á sama hátt sum í undarfarnum verkætlanum verða blóðroyndir tiknar, klinisk kanning framd og viðurskipti sum lívsstíllur, kostur, heilsa og umhvørvi verða eisini kannað.

– Jú meira vit vita um sjúkuna og orsökir til hana, jú størri er møguleikin fyri, at betri heilivágur kann mennast, so sjúkan kann lekjast ella vit heilt sleppa undan henni.

Parkinsonsgranskingin er farin fram síðani 2005 sum samstarv millum Deildina fyri Arbeiðs- og Almannaheilsu og m.a. Syddansk Universitet, University of British Columbia í Kanada, Norwegian University of Science and Technology og Ílegusavnið. Verkætlanarleiðari hevur øll árin verið Maria Skaalum Petersen og Pál Weihe, yvirlækni, hevur verið klinisk ábyrgdarhavin. Aðrir luttakarar eru/hava verið Sára Bech, lækni, Poul Joensen, neurologur og Jónrit Halling, granskari.

FAKTA:

- Granskari: Maria Skaalum Petersen
- Heiti: cand.pharm., Ph.d.
- Starv: Granskari á Deildini fyri Arbeiðs- og Almannaheilsu
- Stuðul: Í fleiri umførum m.a. frá Granskingarráðnum, føroyska og danska Parkinson felagnum